

ФІЛОСОФСЬКО-ІРРАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЙ ЖУРНАЛІСТИКИ. (А. ШОПЕНГАУЕР, Ф. НІЦШЕ, З.ФРОЙД)

Інеса Артамонова

Сьогодні, в час напружених соціальних дискусій та міжрегіональних конфліктів у нашій країні, цілком закономірним є звернення до теоретичної самосвідомості зарубіжної журналістики у пошуку гуманістичних основ для професії, яку в епоху масових комунікацій можна вважати архіважливою.

Зарубіжні теорії журналістики кінця XIX – початку XX століть для сучасної України – це не день вчорашній, а сьогоднішній, можливо, майбутній. Тут доцільно згадати Е.Гусерля: „Європейські нації можуть бути ворожі одна одній, проте вони мають все ж своєрідне всепроникне та переборююче національні відмінності духовне споріднення... Вони [народи – І.А.] духовні єдності” [2]. Вони створюють „європейську наднацію”. Пам’ятаючи про те, що справжня теорія завжди тримає в собі загальнозначущі істини, ми у той самий час не повинні забувати той факт, що теорія, система теоретичних ідей, у тому числі і в журналістиці, не усвідомлюється, не розуміється у повній мірі своїм часом. Нові теорії досить часто “не живуть” у своєму часі. Справа майбутнього – осмислити сьогоднішнє. Наша справа, громадян XXI століття, осмислити те, що було запропоноване XIX-XX ст. З цих позицій звернемося до теми нашого дослідження – журналістики як об’єкта теоретичного аналізу в європейській науковій думці XIX – першої половини XX ст.

Оскільки журналістика за своїм змістом багатогранна, вміщує в собі всі аспекти життя суспільства, то її дослідження мусить бути комплексним і проводитись у тому числі і на засадах філософії, антропології, політології, соціології, культурології, психології, філології, загальної теорії масової комунікації – широкого спектру гуманітарних, природничих і технічних наук.

Говорити сьогодні про необхідність розгляду журналістських проблем з точки зору філософського аналізу – отже повторювати те, що вже було сказане майже тридцятьма роками раніше П.С.Гуревичем [1, с.3-12], хоча, вочевидь, у зв’язку з досить рідкими в українському журналістикознавстві дослідженнями такого роду, є необхідність звернути увагу на деякі його засади. Вони, насправді, були висунуті з іншого приводу, проте актуальність свою зберігають і в наш час. Мова йде про необхідність вивчення світоглядних основ журналістики (філософські трактування особистості, свідомості, спілкування – прямий зв’язок між філософською рефлексією та прийомами пропагандистського впливу), масових ідеологічних процесів, які розкривають змістовні аспекти колективних уявлень, очікувань, настроїв, потягів. Інакше кажучи, мова йде про намагання вийти за межі вузького емпіризму до широкої загальнотеоретичної програми. „Питання про співвідношення спеціального та загального підходу до пропаганди, особливо друкованої, – виникло ще в перші десятиліття XX ст., коли на Заході стали складатися різні соціологічні дисципліни, які вивчали духовні процеси, наприклад, політична соціологія, соціологія знання, соціологія масової комунікації” [1, с.8].

Після Другої світової війни тільки деякі вчені на Заході мали сумніви щодо необхідності пошуку точок зіткнення науки про журналістику з численними

суміжними науками, від чого теорія журналістики тільки виграє. З іншого боку, практично ніхто з визнаних філософів, соціологів, політологів, психологів на Заході не залишився байдужим до проблем, пов'язаних з феноменом пропаганди.

Сьогодні, коли в Україні відбувся перерозподіл пріоритетів в методології, ми звертаємося у нашій роботі до дослідників XIX-XX ст., чий праці часто сприймалися неадекватно і слугували джерелом плагіату чи створення кон'юнктурних побудов. Ці вчені вперше почали включати журналістику у створювані ними соціально-політичні концепції держави, у систему поглядів на вирішення вічних проблем взаємовідносин особистості і суспільства. Журналістику вони розглядали як найважливіший самостійний інститут суспільства, що формує ідеологію держави, світ її духовних і матеріальних ідей. Вони стояли біля витоків загальної теорії журналістики, вирішуючи методологічні та методичні проблеми ідеологічного, пропагандистського впливу на аудиторію. Саме в цьому напрямі і побудована концепція нашого дослідження, основною темою якого є ірраціональна концепція світу, елітарної і масової культури та пропаганди А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, З.Фрейда – проблема міфу в пропаганді, засоби впливу на маси, система аргументації в журналістиці (другої половини XIX – першої половини XX ст.).

Ці проблеми вперше розглядаються названими авторами на широкій філософській, політологічній, соціологічній, психологічній, лінгвокультурологічній базах дослідження. При цьому треба зауважити, що це лише фрагменти теорії журналістики. Жоден з цих дослідників не запропонував загальну систему поглядів на журналістику (але й не претендував на це), проте й не міг у той час це зробити. Але вони надали нам можливість по-новому, ширше подивитися на журналістику, на всю систему засобів масової комунікації, оцінити їх сьогодення та спрогнозувати їх майбутнє – від глобальних проблем їх статусу в суспільстві XXI ст. до конкретних прийомів ведення передвиборчої агітації та комерційної реклами. І в цьому **актуальність** нашого дослідження.

Наукову **новизну** роботи складає спеціальний аналіз даних, практично на сьогодні невідомих в теорії журналістики, хоча персоналії, про яких йтиметься, пов'язані з етапними моментами в становленні загальної теорії журналістики. Вперше піддані спеціальному аналізу погляди видатних філософів, психологів на сутність, значення, статус, принципи, риси журналістики, преси, свободи і відповідальності журналіста, якостей журналістики і журналіста.

Під новим кутом зору розглядається створена А.Шопенгауером, Ф.Ніцше концепція масової культури та пропаганди, систематизація їхніх ідей, зауважень, реплік щодо журналістики і журналістів, засобів і прийомів впливу на аудиторію у відповідності до їх уявлень про провідну роль ірраціонального у психіці людини - індивіда та маси індивідів.

У зв'язку з вищевикладеним **об'єктом** дослідження є феномен журналістики, його осмислення, значення теорії для повсякденної журналістської практики, а безпосередньо **предметом** дослідження – концепції журналістики, що формувалися у руслі розвитку філософської, політичної, соціологічної думки у європейському суспільстві цієї епохи. **Метою** роботи є визначення специфіки перевтілення журналістики у суспільно значущий феномен, який став об'єктом розгляду європейської наукової думки як важливої складової всього розвитку соціуму.

Філософія Ф.Ніцше – це унікальний, всім життям здійснений експеримент саморуйнування „тварі” в людині для самозведення в ній „творця”, названого „надлюдиною”. Ніцше вважає, що з Сократа починається нечувана тиранія розуму та моралі, яка витіснила життя в несвідоме та підмінила її інструкціями з експлуатації життя. Життя можна було перемогти тільки тим, що почали людину заохочувати до моралі та розумності будь-якою ціною, навіть ціною самого життя, яке повинно було віднині обов'язково проходити „карантин моральної дезінфекції” [5]. А мораль тим часом стверджується на брехні, оскільки в основі її знаходиться що завгодно, окрім саме морального: марнославство, гординя, помста, жага реваншу, ressentiment

стадного почуття. Ніцше ставить проблему: мораль чи свобода, припустивши, що традиційна мораль, яка ззовні підписує людині цілу систему заборон і декретів, могла спиратися тільки на презумпцію несвободи.

Феномен Ніцше у тому, що він був чи не першим з європейців, хто займався цією проблемою, довів її до повного радикалізму, хоча сам писав про те, що „хто нападає на свій час, той може нападати лише на самого себе.” Вибір був зроблений на користь свободи, тобто свободи від моралі, але й свободи для моралі, де мораль викорінювали (знищували) б вже не командними методами, а як моральну фантазію вільного індивідуума.

Порушення традиційних цінностей – заперука до адекватного розуміння Ніцше. Те саме можна сказати про А.Шопенгауера та З.Фрейда. А.Шопенгауер розвиває ідею про волю як ключ до пізнання внутрішньої сутності усєї природи, силу, яка рухає все живе та неживе, річ у собі, серцевину, ядро, часткове і ціле до розуміння всіх явищ природи, всіх вчинків людини та самої людини як прояву цієї волі, її об'єктивації, її представлення. Світ як воля за допомогою свідомості стає світом уявлення, проте не перестає залишатися волею. Пізнання служить волі, є її знаряддям і при цьому лише сприймає відношення між об'єктами. Світ – це образ, що створюється нашою свідомістю, залежить від нашого сприйняття, яке можна формувати. Дії більшості – „фабричного товару природи” – є простим наслідуванням. Цю „з'єднану посередність” легко містифікувати та інтригувати. Орієнтуючись на поширені смаки та думки, вона готова обманюватися. І тому так поширені помилкові погляди. Це питома середовище для виникнення ілюзій, моральних догм, міфів. Очевидним є примат волі над розумом, у якому А.Шопенгауер і вбачає витoki хибних думок, ірраціонального над раціональним, а отже, необмежених можливостей для маніпуляції з боку будь-якої ідеології. Звідси його погляди на свободу преси як на дозвіл продавати отруту для розуму і душі.

Ф.Ніцше, як і його попередник, виходив з ідеї волі, яка є початком всього сутнього, проте воля розглядається ним не тільки як первісна рушійна сила, але й як лікування, пристрасть, яка намагається вирватися назовні. Він також виступає проти абсолютизації ролі розуму у пізнанні. Свідоме уявляється ним більш низьким ступенем розвитку всього органічного, і людина загинула б, якби не могутня „приборкувальна сорочка” інстинктів. Світ об'єктивних законів, за Ніцше, - фікція, створена для практичної мети. Людина пізнає життя, слідуючи інстинкту. Тому і мораль, і мистецтво, і пізнання – це лише види ілюзій, які застерігають людину від жаху смерті. Людина може стати жертвою створених нею самою кумирів. „Механічним богом” може стати ідеологія, яка підкоряє людину традиції, моралі, гідності, робить її рабом обставин, доктрин. Ось чому потрібно „покривало ілюзії”, рятівний міф, за допомогою якого слабка людина пристосовується до дійсності і який є породженням масової культури як світ блискучих марень, що допомагає людині вижити. Тому Ніцше відмовляється від будь-яких ідеологій та проповідників, тоталітаризму, соціалізму і християнства, які забезпечують владу догматизму та фарисейства застиглих моральних принципів. Догматизм зрівнює будь-які ідеології, в основі яких віра, яка стає знаряддям в руках жерців-агітаторів.

Але для Ніцше небезпечною виявляється і демократія, оскільки вона звернена до колективізму, моральних норм, веде людство на перетворення його на пісок. Історія для філософа – це історія пригнічення особистості, і його філософія – це застереження того, до чого може призвести поєднання ідеології з масовою свідомістю – ідеологізації свідомості. Для Ніцше доцільним є тільки суспільство вільних людей, які можуть стати новими чи надлюдьми – мислителями, художниками, які крапля за краплею вичавлюють з себе рабську мораль у довготривалому процесі самовизначення, і тому він протестує проти нівелювання та вульгаризації особистості, засуджує масу та „омасовлення” як загрозу для розвитку творчої натури. Ось чому він закликає до війни „за свої думки”.

З.Фройд, абстрагуючись від традиційного уявлення про світостворення і людину як піщинку, зміщує акцент на „малий світ” – на людину як таку. Головне для нього – роль несвідомого у психічному житті людини, яке превалює над його свідомістю. Створений вченим метод психоаналізу дозволив проникнути в потаємні бажання, які стоять по той бік кожної ідеології. Те, що на рівні суспільства сприймається як ідеологія, на індивідуальному рівні постає як раціоналізація – намагання замаскувати істинні мотиви поведінки – інстинктивні та несвідомі – соціально сприйнятливими, „пристойними” мотивами. Фройд заклеїв ідеологію як духовний засіб, покликаний виправдати стихійні імпульси і таємні бажання людей. Не ідеї, поняття та теорії визначають структуру ідеології, а емоції, символи, міфи, до першоджерела яких вчений намагається дібратись (формула „Я” – „Ідеал-Я”), розібратись у їхній природі, у механізмі їхнього виникнення. Фройд створює в останніх своїх працях відому зараз модель психічного життя людини: „Воно”, „Я”, „Над-Я”. Для нас важливо звернути увагу на таку ідею психоаналітичного вчення, як ідея можливого витіснення тих чи інших бажань. Фройд говорить про ідеологію, релігію, які надаються масі як результат вже готових мисленневих процесів, як предмет віри. Він простежує процес перетворення віри в ілюзію, народження міфу. За З. Фройдом це витіснені бажання, де підсвідоме говорить символічною мовою.

К.Леві-Строс, один із значних представників структуралізму ХХ століття, який займався проблемами міфологічності мислення і створив оригінальну та глибоку теорію первісного мислення, оцінюючи психоаналіз З.Фройда, застерігав від перевтілення його у свого роду магію, „коли головним у психоаналізі стане не те, що він здатний надавати дійсну допомогу, вибіваючи окремих індивідів, а те, що міф, який лежить в основі методу лікування, здатний дати почуття безпеки цілій соціальній групі. На перше місце в психоаналізі вийде популярна міфологічна система, у відповідності до якої на основі цього міфу і буде перебудований увесь соціальний світ групи” [3, с.163].

Ставлячи питання про міф – головну тему і мету ідеології та пропаганди, – філософи-іраціоналісти звертають увагу на те, якими засобами, прийомами слід вводити його у свідомість масової аудиторії. А.Шопенгауер та Ф.Ніцше доходили висновку про можливість формування ілюзій, створення певних ідеологічних стандартів та поширення їх з допомогою засобів масової інформації. Звідси – їх ретельна увага до аргументації у журналістиці, вміння переконати.

А.Шопенгауер виходить із тези про те, що суб’єкт, прагнучи до пізнання, керується бажанням, устремлінням. Воля примушує суб’єкта повторювати породжені в ньому уявлення, звертати увагу на те чи інше та викликає певні думки. Робить це вона в інтересах особистості. Таким чином, усяке судження є викликаною волею та має мотив, на який характер кожної конкретної особи реагує завжди однаково, закономірно і необхідно. Це призводить до висновку, що можна визначити та класифікувати типи характерів людини та формувати мотиви, роблячи потрібний мотив більш сильним. А.Шопенгауер вважає, що у кожному характері є базові імпульси, які можна використовувати як з позитивною, так і негативною метою. Він виділяє три типи людей і розглядає у зв’язку з цим механізм обману засобами масової інформації. Ефективність пропаганди залежить від удосконалення прийомів красномовства, від виконання правил аргументації – при забезпеченні зв’язку пропагандистського виступу з внутрішніми запитами різних груп аудиторії. Як скаже пізніше про це лаконічно і виразно Ф.Ніцше, „з горбатими треба говорити по-горбатовому”.

Ф.Ніцше в основу ідеологічного впливу ставить міф. Необхідність в ілюзії стомленої від важкого життя людини віками використовували держава та церква. Аргументація для Ніцше і постає як засіб найбільш ефективного впровадження у свідомість індивіда міфу, ілюзії. Аудиторією для цього стає маса. Філософ вказує на дуже важливе для журналіста значення знань з психології, розкриває деякі умови ефективності впливу: це насамперед довіра до джерела інформації; відповідність

змісту інформаційним очікуванням аудиторії; необхідність запобігати інформаційному вакууму; абстрактність у викладенні, ретельність у доборі мовних засобів, щоб не відсахнути та не образити своїх читачів; забезпечення готовності аудиторії до сприйняття інформації; ствердження, а не пояснення тощо.

Актуальними і в наш час залишаються думки обох філософів щодо вміння вести полеміку, зауваження про стиль, заголовки, роль художніх засобів у журналістських матеріалах.

Різним може бути сьогодні відношення до ірраціонального напрямку у філософії, психології. Але він – важлива складова всього багатства людської думки. І тільки з допомогою знання різних підходів до маніпулювання людською свідомістю можна вирішити проблеми, тим більш такі, які пов'язані з розкриттям таємниці масової свідомості та безумовної ролі її у формуванні складної системи сучасної політичної міфології.

SUMMARY

In the article investigates the irrational linguistic and cultural aspect of journalism as modes of influence on the mass consciousness, philosophic determined in the theories of A. Schopenhauer, F. Nietzsche, Z. Fried.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуревич П.С. Буржуазная пропаганда в поисках теоретического обоснования. – М., 1978.
2. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия. – М., 1987.
3. Леви-Строс К. Структурная антропология. – М., 1983.
4. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: Соч. в 2 т. – М., 1990.
5. Свасьян К.А. Фридрих Ницше: мученик познания. <http://www.philosophy.ru/library/nitzsche/svasgan.html>

Надійшла до редакції 30 січня 2007 р.